

In the article a istoriosofskyi aspect lights up to the novel of Ю. Kosacha «Mistress Pontidi», that allows to trace the features of creative approach of writer to illumination of historical theme.

Key words: *Istoriosofskiy aspect, historical prose, historical personality.*

УДК 811.161.2'371

Олена Кравченко-Дзондза (Дрогобич)

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КОНЦЕПТІВ У ТВОРАХ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

У статті проаналізовано концепти в етнокультурному аспекті. Визначено, що трактування лінгвокультурного концепту у творах західноукраїнських письменників відбувається через призму міфопоетичного етнічного уявлення. Встановлено семантичну місткість та психологічний потенціал аналізованих етнокультурних одиниць.

Ключові слова: *концепт, когнітивна лінгвістика, мовна картина світу, міфологія.*

Сучасні лінгвістичні дослідження базуються на антропоцентричному підході, що дозволяє розглядати мову як суспільне явище в системі духовних цінностей етносу, у широкому контексті людського буття – у тісному зв'язку з мисленням та свідомістю людини. Кожна мовна одиниця, зорієнтована на концептуальний простір довкілля, є мовленнєвим виявом того чи іншого його фрагмента. У результаті мовна одиниця функціонує часто не просто як слово-номінація з одним чи кількома лінгвістичними значеннями, а як слово-концепт – вмістилище узагальненого культурного смислу (сенсу), що дає підстави вважати мовну одиницю культурним концептом. Отже, концепт наділений не лише власне лінгвістичною, а й культурною інформативністю, тобто в ньому спостерігаємо асоціативне нашарування культурних смислів на основне (словникове) значення, або культурні сугестії речі, виражені в слові[1, 418].

Концепти є об'єктом вивчення когнітивної лінгвістики, спрямованої на дослідження пізнавальних процесів і ролі мови в їх здійсненні, встановлення співвідношень між мовними й концептуальними структурами, пояснення когнітивної діяльності людини в процесах породження, сприйняття й розуміння мовлення, з'ясування принципів категоризації та концептуалізації світу. Становлення когнітивної лінгвістики відбулося в 70-і роки ХХ ст., її фундаторами вважають Т. ван Дейка, Р.Джеккендоффа, М.Джонсона, Дж.Лакоффа, Р.Ленекера, Л.Талмі, Г.Томпсона, Ч.Філлмора, У.Чейфа. В Україні та Росії розробкою тео-

ретичних проблем цієї галузі знання займаються С.А.Жаботинська, О.С.Кубрякова, В.І.Постовалова, О.О.Селіванова, Ж.П.Соколовська та інші відомі вчені[5, 178].

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю аналізу концептів, що полягає у з'ясуванні смислового ядра концепту та можливостей його трансформацій, побудові предметноцентричного фрейму, характеристики мовних репрезентацій концептів, окресленні типових змін структури та ролі зазначених концептів в українській свідомості початку ХХ ст. у порівнянні з ранніми етапами формування ментальності, висвітленні особливостей використання концептів у західноукраїнській прозі, де вони набувають додаткових конотацій, образних, символічних значень.

Наукова новизна статті полягає в тому, що зміст, структуру, роль етноконцептів західноукраїнської мовно-художньої картини світу досліджено з позицій визначення семантики лексеми, що репрезентує концепт у мові, лексичної сполучуваності, асоціативних зв'язків, входження в стійкі сполуки.

Картина світу виражає систему понять про сукупність реалій доквілля, це концептуальне утворення, складниками якого виступають концепти. Становлення картини світу в історичній перспективі проходило шлях від початкової точки пізнання (міфологічної, наївної) до наукової. Вона формується у свідомості людини під впливом індивідуального досвіду, психічних особливостей за участю всіх форм свідомості – дотеоретичної (повсякденної), теоретичної (наукової, філософської), позатеоретичної (релігійної, мистецької). Картина світу завжди національно специфічна. Відбитком концептуальної картини світу в мові виступає мовна картина світу, якій притаманні лінгвістичні засоби вираження концептів: лексико-семантичні значення, граматичні властивості, словотвірні ознаки, стилістичні характеристики тощо[4,28].

Поняття концепту з'явилося ще в античні часи, функціонувало в середньовіччі, але остаточно оформилось як науковий термін лише у ХХ ст. У когнітивній лінгвістиці концептом називають узагальнене поняття про світ, концепт акумулює знання про певний фрагмент дійсності. Концепти формуються й містяться у свідомості людини, часто, хоч і не завжди, мають вербальне вираження в мовній картині світу, виступають комплексом культурно детермінованих уявлень про об'єкти реальності. Концепти, пов'язані з національною ментальністю, включають ціннісні, образні компоненти, інформацію про нереальні світи, метафоричні знання, асоціації, символи, конотації, корелюють із психічними функціями, як-от: відчуття, почуття, образи, інтуїція. У свідомості окремої особистості концепт може мати індивідуальні відмінні елементи.

З початку ХХ ст. у світовій літературі, і в українській зокрема, ускладнюються форми художнього вираження сутності особистості та її зображення, що, безсумнівно, було пов'язано з процесом реміфологізації. Прагнення вийти за соціально-історичні та просторово-часові рамки заради виявлення загальнолюдського змісту зумовило звернення до міфології, яка через свою символічність виявилася зручною мовою опису вічних моделей особистісної і громадської поведінки, певних сутнісних законів соціального і природного космосу (за Ю.Лотманом, З.Мінц, Е.Мелетинським) [5, 129]. Сутність міфологічного світобачення цілком суголосна з поетичним осмисленням світу західноукраїнськими письменниками. Герой через освоєння природи намагається віднайти гармонійне начало, основу світобудови, адже природа ніколи не призначала нам, людям, бути нікчемними істотами, а, навпаки, вона вводить нас у життя і у весвіт як певне торжество, а щоб ми могли бути шанобливими її глядачами, вона назавжди вселила нам в душу безкінечну любов до всього великого, тому що вона більш божественна, аніж ми [7, 8].

Сучасні мовознавці виділяють концепти на позначення рослинного світу (флороконцепти)[6]. На структурі цих концептів відбилися типові риси української ментальності: позитивне ставлення до природи, пасивність, споглядальність, мрійництво, емоційність, любов до України, індивідуалізм, перевага жіночого начала, прагнення до волі, свободи, глибока релігійність, працьовитість [6,196]. Любов українців до природи виражається в сприйнятті деяких рослин як уособлень щастя, надії, сукупності позитивних відчуттів, навіть життя. *Розцвілися її (дівчини) білі зубки у солоденькій бесіді, гей дрібненький цвіт на калині; Та та челядь на косовиці така гожа, гей маків цвіт у городі; кружляли метелики, як китиці цвіту* (М.Черемшина).

Національно зумовленими є типові концепти, серед яких обов'язково *земля, поле, степ, ліс, гори*. Концепт *степ* має єдине понятійне значення (великий безлісий простір у зоні сухого клімату, вкритий трав'янистою рослинністю), частіше представляє необроблену вільну велику територію. До ядерної частини концепту належать сегменти: «елемент ландшафту», «великий вільний простір», «стихія», «дика рослинність» тощо. Незважаючи на наявність аналогічних ознак, *степ* майже ніколи не уособлює життя, а часто виявляється типовим місцем перебування могил, що виступають матеріальними втіленнями смерті. *Степ мовчав і корчився з болю; Степ виглядав, мов пошарпана з розпуки одежа* (Б.Лепкий).

Мовна картина світу західноукраїнських авторів не мислиться без концепту *ліс*. *Ліс* – це життя, доля західноукраїнського краю, він ото-

чував людину з раннього дитинства і до смерті. Це щось живе, життєдайне, без чого не можна уявити долю людини тих країв. Наприклад, у М.Черемшини – *шепоче ліс молитву над мерцями*, в О.Турянського — *ліс перестав мовчати, перехоплював людські дикі крики, верески, прокльони*, у Б.Лепкого – *ліс... приглядався у ставі, купав свої голови*, у М.Яцкова – *ліс снував свої казки і стелив тугу на село*. Багатомірність і функціонально-семантична значимість слова *ліс* підсилюється тим, що в творчості письменників це саме той образ, завдяки якому письменники відтворювали людські настрої.

В образному баченні сонця відбиті насамперед міфологічні погляди праукраїнців: символічний образ є позитивно конотований, сприймається як символ творчої енергії, найчастіше – як символ Всевидючого божества, Вищої космічної сили, Центру буття, Матері всесвіту. Концепт *сонце* у мовній картині світу письменників займає особливе місце як за частотністю використання, так і за семантичним обсягом та значимістю. У творах це переважно природна реалія, яку дуже люблять описувати, змальовуючи картини природи. Тому складається враження, що *сонце* – це своєрідний символ життя. Звертаючись до цього образу, письменники наголошують на його ролі не лише сонячного світла. Це – джерело, яке наповнює світлом, радістю, надією людську душу й життя. Це основа всього, що діється на земній кулі, це життя, яке існує тільки завдяки його енергії [4, 30]. У метафорах образ сонця набуває композиційної функції, смислового й емоційного значення. Про це свідчать приклади з текстів: *Вдосвіта сонце розсипало рясні, яскраві коси* (М.Яцків), *Сонце викупалося у ріці й сіло собі на смеречині* (М.Черемшина), *Сонце розчісувало вимащені голови своїм золотим гребінцем*, *Сонце... бігало по шафах, по скринях...* (Б.Лепкий), *Сонце чепурило розливним золотом свого світла всю природу* (О.Турянський). Західноукраїнські прозаїки вдаються до використання таких образних паралелей, в яких *сонце* порівнюється з людиною, рослиною, дзеркалом. Наприклад, інтерпретацію архетипної моделі перенесення «сонце – дзеркало» спостерігаємо у контексті: *сонце вилискувалося, як зеркало срібне* (Б.Лепкий). Солярні концепти, безперечно, належать до домінант ідіостилю авторів. Небесні світила та явища не статичні у тексті, вони не утворюють ситуативного фону, а виступають активною діючою силою, здатною впливати на почуття, символізувати соціальні процеси.

У мовній картині західноукраїнських письменників концепт *небо* проявляється у єдності знаковості та образності, контекстуальній обумовленості та полісемантичності. У залежності від лексичного оточення (контексту, ситуації) *небо* ніби повертається різними гранями влас-

тивої йому семантики. Лексико-семантичне поле концепту *небо* впливає на розвиток образів з розкриттям їх внутрішнього світу, психології. Аналіз мовного матеріалу свідчить про те, що у мовній картині світу *небо* – психологізований образ, що впливає на розвиток подій твору, настроїв героїв і в порівнянні із загальномовними значеннями набуває у художньому творі індивідуально-авторських прирощень: *небо стогне, небо позіхає* (М.Черемшина), *небо заплакало* (І.Филипович), *небо не злякалось, небо нахилилось дуже низько над землею, примостилося на верховіттях, небо камяніє і мідяно та холодно дивиться на землю* (О.Турянський). Емоційно насиченими є епітети, що вживаються на означення неба: воно то *безхмарне, зоряне, то мутне, то чорне, то сіре та обважніле, непривітне, то вічно спокійне, то бліде, то синє* і т.д. У барвах *неба* відчуваємо вплив імпресіонізму на художню літературу початку ХХ століття. Концепт *небо* набуває у тексті образності, стає епіцентром у розвитку подій, картин природи, побуту, образів героїв.

Отже когнітивна парадигма дослідження концептів є одним із основних актуальних напрямів у сучасній лінгвістичній науці. В основу цього напрямку покладено вивчення способів вербального втілення концептів у художніх творах через дослідження концептуальних механізмів образотворення в західноукраїнській літературі 20-30-х років ХХ століття. Концепти належать до найраніше сформованого шару свідомості людей і посідають одне з основних місць в українській ментальності. Дослідження етимології лексем, що репрезентують концепт, дає змогу з'ясувати особливості походження номену, а також виявляє типові риси мовної картини світу.

1. Головенкина Н.В. Когнитивное исследование художественной картины мира *М.А. Булгакова (природная метафора как средство моделирования действительности)* // Новая Россия: новые явления в языке и науке о языке: материалы Всероссийской науч. конф. — Екатеринбург: Изд-во Урал. гос. ун-та, 2005. - С.418-426.

2. Гумбольдт В. Язык и философия культуры / В. Гумбольдт. Пер. с нем.; сост., общ. ред. и вступ. статьи А.В. Гулыги, Г.В. Рамишвили. – М.: Прогресс, 1985. – 326 с.

3. Іващенко В.Л. Семантика ментальності концепту // Мовознавство. -2008.- №1.-С.32-43.

4. Медвідь Н. С. Індивідуально-авторська картина світу та засоби її вираження у художньому творі / Н. С. Медвідь // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 9 : Актуальні проблеми сучасного мовознавства. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. – №2. – С.28-30.

5. Селіванова О.О.Сучасна лінгвістика:Термінологічна енциклопедія. – Полтава:Довкілля-К, 2006. – 238с.

6. Рогальська І.І. Концепт *поле* як репрезентант архетипу *земля* в українській мовній картині світу// Східнослов'янська філологія. Зб. наук. праць. – Горлівка: Вид-во ГДППМ, 2006. – Вип.8. Мовознавство. – С. 191-202.

7. Яцкевич О. О. Концепт «Воля» в українській мовній картині світу. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. філологічних наук.-Харків, 2009.-18 с.

In the article the conceptions are analyzed in ethnic and cultural aspects. It is determined that linguistics-cultural conception originates through the prism of myth and poeicoethnical imagination. The semantic capacity and psychological of the analysed ethnocultural unit are determined.

УДК 811.161.2

Тетяна Крашеніннікова (Дніпропетровськ)

ПОРІВНЯЛЬНІ ЕЛЕМЕНТИ ЯК ЗАСІБ ХУДОЖНЬОГО ЗОБРАЖЕННЯ ПЕРСОНАЖІВ (на основі текстів літературних казок ХІХ століття)

У статті висвітлюються порівняльні конструкції, за допомогою яких в українських літературних казках ХІХ століття описується портретна характеристика персонажів.

Ключові слова: українська літературна казка, порівняльні конструкції, портретна характеристика.

Порівняння в українській народній творчості посідають вагомe місце й становлять собою певний науковий інтерес. О. О. Потебня досліджував їх у народній поезії, міфах, художній літературі [2]. Вони були об'єктом вивчення у роботах Л. І. Мацько, І. М. Кочан, Н. П. Шаповалової, І. Р. Вихованця та ін. У літературній казці порівняльні конструкції побіжно вивчала. В. Насалевич «Портретний опис у різних типах текстів» [1].

У порівняльних конструкціях, що описують образ казкових персонажів, переважають сполучники **як** та **мов**. Вони допомагають передавати значення тотожності, уподібнення, відповідності дій, станів, ознак, предметів, явищ. Сполучник **як** уживається для приєднання порівняльних зворотів і підрядних порівняльних речень, близький за значенням до сполучників «мов», «наче», «неначе». Приєднує речення, близькі за змістом до порівняльного звороту у значенні «будучи ким, чим», «подібно до кого, чого» [3, 1003]. Сполучник **мов** є порівняльним сполучником, який вживається для приєднання порівняльних підрядних речень